

שמעתא למיקתא

גליון י"ט - פ' קרח ה'תשע"ו / קהילת "חניכי הישיבות" - רמות ב' מי שחושש שלא יוכל לקום לק"ש של שחרית האם מחויב להישאר ער כל הלילה

יש לדון באדם עיף ויגע בשעות מאוחרות בלילה, ומשער שאם ילך לישון לא יקום למחרת בזמן לקיים מצות ק"ש, האם עליו להישאר ער עד הבוקר או שמותר לו ללכת לישון, ומה שיהיה יהיה.

ולכאורה שאלה זו תלויה בסוגיית דהפלגה בספינה בערב שבת קודש כשידוע לו שמחמת פקו"נ בעודו בים יצטרך לחלל שבת.

דהנה כתב **הבעל המאור** (שבת ז. ברי"ף), וכן פסק **הריב"ש** (סי' קא) שמותר להפליג מתחילת השבוע (עד יום רביעי), אם יוצא לדבר הרשות, ואם יוצא לדבר מצוה מותר אפילו אם יוצא בערב שבת. וכן פסקו **השו"ע והרמ"א** (סי' רמח) אפילו אם בודאי יצטרך לחלל שבת. וא"כ היה מקום לומר שה"ה לענייננו כיון שהולך לישון לפני הגעת זמן החיוב, אע"פ שבסוף יהיה אנוס ולא יוכל לקיים מצות ק"ש מ"מ שרי. [וכן מצאנו במחנה חיים (אוי"ח ח"א סי' ד ד"ה ולכאורה עלה בדעתי דאם אדם מחויב לעכב) שכתב דלכאורה אם אדם מחויב לעכב עצמו מדבר רשות כשע"י עשה זו יתבטל אח"כ ממצוה, תלוי בפלוגתא של חבל ראשונים אם מותר להפליג ג' ימים קודם שבת בספינה כשידוע שיצטרך אח"כ לחלל שבת, ע"כ].

אולם עיין **באבני"ז** (אוי"ח ח"ב סי' תנט אות ז) שכתב דכיון שקרבן התמיד ישנו ביום ובלילה (שגם בלילה מקריבים אברי תמיד), כולא כיומא אריכתא, ומשו"ה תמידים דמחר חשיב שהגיע זמנו כבר בלילה. ולפי דבריו י"ל שה"ה ק"ש שישנה גם ביום וגם בלילה, כבר מהלילה נחשב ק"ש שביום כהגיע זמנה. אלא שאכתי י"ל דכיון שהולך לישון לצורך תלמוד או לצורך פרנסתו נחשב הדבר לדבר מצוה (עיין רמ"א ס"י רמח), וע"כ אפילו שכבר הגיע הזמן, יכול להכניס עצמו לאנוס שלא יוכל לקיים מצות ק"ש.

ואפילו ודאי לא יוכל לקום שרי לפי הנ"ל, ואע"פ שדעת המ"ב שבמקום שיהיה ודאי אנוס אסור להפליג אפילו לצורך מצוה, מ"מ שאני הכא שמבטל המצוה בשב ואל תעשה, ובכה"ג מבואר **בביאור הלכה** (שם על סעי' ד ד"ה ופוסק עמהם לשבות) דשרי. וכן מצאתי **בשבט הלוי** (ח"ב סי' רה ד"ה ועוד לעני' דע"כ). ועיין **בשאג"א** (סי' לב ד"ה אבל מה שנראה לו), **בארצות החיים** (סי' ח ס"ק ב ד"ה ובשו"ת שאג"א), **ובעונג יו"ט** (סי' צד ד"ה ומ"מ נראה ראה), שלפי דבריהם יוצא שנידון דידן נחשב שו"א"ת [אולם לפי **המגן גבורים** (סי' ח ס"ק יח) אפשר שהיו כקום ועשה. והארכנו בזה בס"ד בגליון ל"ד, ובנ"ד נראה דמ"מ יש להקל להחשיבו כשב ואל תעשה דבלא"ה רוב הפוסקים חולקים על דברי המ"ב דס"ל דבמקום שהיו ודאי בקום ועשה אסור].

מיהו שוב בינותי שאין הנידון דומה לראיה, שהרי כבר דקדקו **הריב"ש** (שם) **והשו"ע** (שם סעי' ז) בלשונם, וכתבו דאין להמנע מלהפליג בספינה מחמת שבת הבא, שהרי אם יארע לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פקו"נ, "מותר הוא ואין כאן חילול". מבואר שדוק במקום שאין חילול שבת מותר להכניס את עצמו באנוס, והיינו במקום פקו"נ דשבת הותרה או עכ"פ דחווה מפניה, ומצוה רמ"א עליה להציל את עצמו. ועיין **במ"ב** (שם ס"ק כז) שכתב בביאור דברי הר"ז"ה דמותר משום דממילא נסבב הדבר לבסוף ובאנוס של פק"נ אין כאן חילול, ע"כ.

שו"מ **שבתות חסד** (אע"ה סי' מב אות לו) כתב דליכא איסור על אדם שיעשה דבר שמחמתו יהיה אח"כ אנוס ומוכרח לעבור על מ"ע או לית, עי"ש. וכן משמע דס"ל **לצ"צ** (יו"ד סי' צב ד"ה ומ"מ אף למהרי"ב) [ע"י בראיה שהביא שם], וכן נרא' **מהמחנה חיים** (אוי"ח ח"א סי' ד ד"ה ולכאורה עלה בדעתי דאם אדם מחויב לעכב). ועיין **באבני"ז** (אוי"ח סי' שמב אות ט). וע"י עוד **בחלקת יואב** (ח"א דיני אנוס ע"ג ד"ה וגם) שכתב שהמכניס א"ע במקום היתר משום "דחווה" כגון עדל"ת אף איסור דא"ו לא עבר.

אבל **בבית אפרים** (יו"ד סי' נד ד"ה ואחרי הודיע) כתב כדברינו, דפשיטא דאסור מדאורייתא לעשות דבר המביאו בהכרח לידי עבירה, שהרי אפילו לגרום לחבירו לעשות איסור אסרה התורה משום לפני עור, וק"ו שאסור ליתן לפני עצמו מכשול שיבא בהכרח לידי עבירה, ע"כ. וכן **בביאור הלכה** (סי' לח על סעי' ח ד"ה צריכים לעשות) מבואר שאסור לעשות מעשה המביאו לידי פטור ממצות ק"ש (ושם איירי אחרי שהגיע זמן החיוב). וכן נר' מדברי **החלקת יואב** (ח"א דיני אנוס סי' ג). [ועיין **בשו"ת צור יעקב** (סי' יז) שכתב דאיכא ל"פ"ע במבטל את חבירו ממצות עשה. וע"י עוד **בשד"ח** (מע"י הוי"ו כ"ל כו)].

ולפ"י הרי בנ"ד נמצא מכניס את עצמו למצב שיהיה אנוס מחמת השינה (עיין **בהליכות שלמה** (תפילה מילואים סי' יב) **ובשד"ח** (מע"י הוי"ד כ"ל לד) דיושן בכלל אנוס, ואכמ"ל), ולא יוכל לקיים המצוה, וא"כ י"ל שאסור לו לעשות כן.

וגדולה מזו נראה, שבכה"ג פושע הוא, שהרי אין האנוס בא אליו בעל כרחו, אלא הוא מכניס את עצמו אליו. וכ"כ **בדברי יהושע** (ח"א סי' ב ס"ק ט ד"ה אך זה דוקא) והוסיף שמחויב לעשות כל טעדיק לסלק האנוס מעליו. וע"י **בבית אפרים** (יו"ד סי' נד ד"ה ואחרי הודיע) דפשיטא דאסור מדא"ו לעשות דבר המביאו בהכרח לידי עבירה, וע"י עוד **בתשובות והנהגות** (ח"ב סי' נ ד"ה ולפי דרכינו).

ואע"פ שעתה איכא צער מחמת מניעת השינה, מ"מ מבואר **בשו"ע** (סי' סג סעי' ה) שלא דוחים מצוה זו מפני צער של שינה.

היוצא מדברינו שמי שעייף ויגע ולא יוכל לקום מחמת העייפות לקיים מצוה שמחויב בה, לכאורה עליו להשאיר ער כדי לקיימה, ודו"ק. [והגר"א **וי"ש שליט"א** א"ל שלדעתו אינו נחשב מכניס עצמו לאנוס בכה"ג, דמעשה שאדם עושה מפני דרכי הטבע אינו בכלל "מכניס" עצמו לאנוס].

ליקוטים מהגר"א בענין תפילה (ג)

כונת השמות

בביאור הגר"א (סימן ה' סק"ד), כתב שמשמע מדברי רבינו יונה בספר היראה שא"צ לחשוב אלא פירוש קריאתו של השם. ורק בק"ש צריך לכוון גם פ' כתיבתו לפי ששם ב' השמות מורין על היה הוה ויהיה, וכן עיקר לפי עומק הדין. כי בכל הולכין אחר הקריאה, וא"צ להרהר על הכתיבה כלל כו' וגם אם בא לחשוב פ' כתיבתו, אין פירושו כן אלא "נמצא קיים" כו' ע"ש. (פ"י, שמציאותו הוא בהוה תמיד ואין במציאותו עבר ועתיד [הקדמות ושערי"ם לבעל הלשון]). [א"ה, ומה שבק"ש מכוונים היה הוה ויהיה, אף שבמציאותו אין עבר ועתיד, הוא משום שבק"ש אנו ממליכים את הקב"ה עליו, ומצד השגתנו יש בו עבר ועתיד, (ע"י נפה"ח שער ב' סופ"ג)].

וכן **במעשה רב** (סי' מ"א): אין צריך לכוון בכל השמות רק אדון הכל.

כונות יחודים

במגן וצינה (להגר"א חבר, עמוד כ'): וכן קבלנו מרבינו הגדול רשכבה"ג היותר גדול בחכמה זו [חכמת הקבלה] מכמה דורות שלפניו הגר"א מוולנא ז"ל שאין לכוין בתפילה כונות העמוקות, ואמר גם כן שבכל תפילה ותפילה יש כונות אחרות מה שמכוון בתיקוני תפילות שסדרו לנו אנשי כנה"ג ואין תפלה דומה לחברתה רק משתנה בכל עת לפי צירופי שמו הגדול יתברך. [א"ה, עיין משנ"ב סימן צח סק"א: ואל יכון האדם בשמות יחודים רק יתפלל בפשוטו להבין הדברים בכונת הלב, אם לא מי שהוא בא בסוד השם וידע לכוון ביה בלבא ורעותא ודחילו, דאי לא הכי, חס ושלום מקלקל בזה הרבה מאוד. עיין מגן אברהם בשם זוהר. ובתשובת רש"ל סימן צח כתב באורך והעיד על הר"ש שאמר אחרי שלמד סתרי הקבלה, שהוא מתפלל כתינוק בן יומן כו].

וע"י **בנפה"ח** (ש"ב פ"ב ב"ג): כל אחד לפי שכלו והשגתו מחויב לשית עצות בנפשו ולבקש תחבולות מלחמת מצוה להמלט מבלבול המחשבות אשר לא תהיה שנתחונן דעתו עליו לעבודת התפלה כראוי כו'. והעצה היעילה על זה כמו שאמר המגיד להבית יוסף באזהרה ב' שבריש הספר מגיד מ"ש"ר ז"ל: "ליזהר מלחשוב בשעת תפלה בשום מחשבה אפילו של תורה ומצוות כי אם בתיבות התפלה עצמם". דק בדבריו שלא אמר לכוון בכונת התיבות כי באמת בעומק פנימיות כונת התפלה אין אתנו יודע עד מה, כי גם מה שנתגלה לנו קצת כונות התפלה כו' אינם בערך אף כטיפה מן הים כלל נגד פנימיות עומק כונות אנשי כנה"ג כו' שמעת שתקונה עד ביאת הגואל במהרה בימינו, לא היה ולא יהיה שום תפלה כפרטות דומה לחברתה שקודם לה ואחריה כלל כו' כמ"ש באורך בפע"ח פ"ז משער התפילה ע"ש כו'. "לזאת מי הוא אשר עמד בסוד השם על עומק כוונתו יתברך שמו איזה דרך ישכון אורה של כל תיבה פרטית מהם. אלא העיקר בעבודת התפלה שבעת שהאדם מוציא מפיו כל תיבה מהתפלה יצייר לו אז במחשבתו אותה התיבה באותיותיה כצורתה ולכוון להוסיף על ידה כח הקדושה שיעשה פרי למעלה להרבות קדושתם ואורם כמ"ש לעיל בפ"י שלכן נקראת התפלה "דברים העומדים ברומם של עולם" (ברכות ז, ב), שכל תיבה בצורתה ממש היא העולה למעלה למעלה כל אחת ואחת למקורה ושרשה לפעול פעולות ותקונים נפלאים. והיא סגולה נפלאה בדוק ומנוסה למרגלים עצמם בזה לבטל ולהסיר מעליו כל מחשבות ההבלים הטורדות ומניעות טהרת המחשבה והכונה, וכל אשר יוסיף הרגלו בזה יתוסף לו טהרה במחשבתו בתפלה והיא כונה פשטית.

(וע"י **בכתר ראש** סימן מא: לצייר כל תיבה שבתפלה ככתבה באותיותיה ומעל מאוד לכונה, ומכל שכן לצייר תיבות הו"ה אותיות כל שמות הקב"ה ככתבן).

תכלית הכוונה

בשנות אליהו (ברכות פ"ה מ"א): "חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את לבם לאביהם שבשמים". פירוש, שאסור לכוין בתפלה לצורך עצמו, אך להתפלל שיהיה כל ישראל בתכלית השלימות, ויהיה נשלם כנסת ישראל למעלה, אבל לא לצורך עצמו. אלא יתפלל באלקי נצור על עצמו שתפלת אלקי נצור הוא על עצמו. (א"ה, ע"י **באמרי נועם** (להגר"א) ברכות ג, ג, דבשומע תפלה אע"פ שמותר לומר ג"כ אפילו שלא מעין הברכה מ"מ אסור להאריך, אבל קודם יהיו לרצון מותר להאריך כו', ע"ש. וכן ב"אור חדש" (כת"י), הובא בהלכות הגר"א ומנהגיו סימן צד). וז"ש כאן "כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים" לא שיכוונו בדבור.

המשך בעמוד הבא

האם במקום פקו"נ עדיף לחלל שבת ע"י שניים שעשאוה

נחלקו השו"ע (סי' שכח סעי' יב) והרמ"א, האם במקום פקו"נ, היכא דאפשר, יש לעשות החילול שבת ע"י נכרים או דעדיף לעשות דוקא ע"י ישראל, ע"ש. וכבר הכריע המ"ב (שם ס"ק כב ס"ק לו) דכל צרכי החולה שעשייתם אינה נחוצה בו ברגע, אם אפשר עושים אותם ע"י נכרי (ע"ן שש"כ פל"ח אות ב ובהגה ו').

מעתה יש לדון האם היכא דאפשר יש לעשות את המלאכה הנצרכת ע"י שניים, שהרי מבואר בשבת (צג.) דשניים שעשו פטורים. וכגון להרים שפופרת הטלפון ע"י שניים כדי להתקשר להצלה, וכן כל כיוצא בזה. ובאמת מצאנו בספר **שמירת שבת כהלכתה** (פל"ב אות כח וח"ג מבוא להלכות שבת פ"א הגה עז) שכתב שכשמחללים שבת להצלת חיי אדם, אם אפשר יעשו שנים כדי למעט באיסור.

אולם יש לעיין בזה שהרי היכא דסגי באחד, לא אומרים לשתים שיחללו את השבת, כמ"ש הביאור הלכה (סי' שכח על סעי' טו ד"ה ויש להם שכר), וא"כ איך נכניס בחילול שבת למי שאין צורך בו. ואם נאמר דמדין "חטא בשביל שיזכה חברך" יש על חברו להשתתף בעשיית המלאכה כדי להציל את השני מאיסור שבת דאורייתא. גם זה יש לדחות שהרי י"ל דחמור הוא ששניים יעברו איסור דרבנן מאשר שאחד יעבור איסור דאורייתא [ונבכה"ג לא אמרינן, חטא בשביל שיזכה חברך]. שהרי דעת הב"ח (סי' שכח אות ז) והט"ז (שם ס"ק ו) שעדיף שישראל יעבור על איסור תורה ויחמם יין עבור חולה שיש בו סכנה ולא יעשו כן ע"י גוי, דא"כ נמצא החולה עובר בכל "טיפה וטיפה" על איסור יין נסך אע"פ שהוא רק מדרבנן. וא"כ לכאורה ה"ה הכא אפשר דכיון דבכה"ג יעברו שניים על איסור דרבנן, עדיף שאחד יעבור על איסור תורה לחוד, מאשר שיעברו שניים על איסור דרבנן, בפרט דהאיסור דרבנן של א' אין צורך בו, וא"כ אפשר דחמיר מאיסור תורה של השני, שהרי אצלו שבת הוי הותרה או עכ"פ דחוייה מפני פקו"נ, משא"כ לשני שלא היה צורך בו דלדעת הביאור הלכה הנ"ל כיון שאין צורך בו עובר על איסור גמור, ע"כ. וע"ע **בביאור הלכה** סי' רע"ח (על סעי' א' ד"ה מותר).

ואע"פ שהמ"ב (סי' שכח סס"ק לט) בנדון של הט"ז הנ"ל פסק מעיקר הדין דעדיף שיעבור החולה על כמה איסורים דרבנן מאשר שאחר יעבור על איסור תורה וכדברי המ"א, מ"מ פסק שם דהמיקל בחולה שיש בו סכנה להחם בעצמו אין למחות בידו דיש לו על מי לסמוך. וא"כ אפשר דנידון דידן דהוי שב ואל תעשה עדיף לנקוט כהט"ז גם לדעת המ"ב. ועוד דלכמה פוסקים איכא בשניים שעשו איסור תורה (ע"י מקוי"ח סו"ס רס"ו, באר יצחק אור"ח סי' יד, חסד לאברם (בוטשאטש, קמא סי' כח ועוד), ודו"ק.

וכן **בבאר יצחק** (סי' יד ענף ג ד"ה אכן) כתב ד"ל דאפילו אי נימא דשניים שעשו אין בזה שום איסור תורה כלל, מ"מ כיון דאסור מדרבנן וכל אחד יעבור על איסור דרבנן, וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, לכן עדיף שיעבור אחד על איסור תורה כדי שלא יצטרכו ב' לעבור על איסור דרבנן. [ועיין **במשנה למלך** (מלוה ולוה פ"ד ה"א ד"ה ואני תמיה) שכתב דעדיף לעבור על איסור תורה א' בשוא"ת מלעבור ב' איסורים דרבנן בקום ועשה. ועיין **בבית יצחק** (יו"ד ח"ב קו"א סי' ו) שע"י שעוברים על שתי איסורים דרבנן הוה כדאורייתא ושכן דעת הרע"ב (עירובין פ"א). ועיין **בציץ אליעזר** (ח"י ס"כ אות ג) שכתב בשם הגר"י פ"ש דצ"ל שבשניים שעשאוה איכא איסור תורה, וע"כ עדיף לעשות המלאכה בשינוי, והעיר עליו שיש פוסקים שסוברים שאין זה אלא איסור מדרבנן. מבואר מדבריהם שנקטו דאם שניים שעשאוה הוי מדרבנן עדיף לעשות ע"י שניים, ודלא כמ"ש.

ולפי דברינו יש ליישב קושית השמחת יו"ט (אלגאזי סי' נט) שתמה אמאי לא מהדרין בשבת לשחוט קדשים בשבת ע"י שניים, ותירץ דצ"ל דעבודה הותרה בשבת. אולם לפי דברינו ניחא שהרי איכא ריבוי איסורים בכה"ג, ודו"ק.

המשך מעמוד קודם

ובתקוני זוהר (תכ"א ו,א): ווי לון לבני נשא דאינון אטימין לבא ועיינין דלא משתדלין לידע ביקרא דמאריהון לרצויי ליה בשכינתיה בכמה תחוננים כו'. וכתב על זה הגר"א: דכל הבקשות דצלותא הוא הכל על כלל ישראל דהוא בשכינתא שהיא כלל ישראל כו'.

[ועי' **בנפה"ח** (שער ב' פ"א): אמנם תכלית הכונה צריך שתהיה רק צורך גבוה, כי במקום שיש חילול שמו יתברך כגון צרת כלל ישראל "באמור עם השם אלה" (יחזקאל לו,א), והמה מרים ומעונים, מחויבים לבקש ולשפוך שיח לפניו יתברך שמו על חילול שמו יתברך, ואך למען שמו יעשה. וגם היחיד על צערו אף אם אין חילול השם בדבר, יש מקום גם כן לבקש לפניו יתברך על גודל הצער של מעלה בזמן שהאדם שרוי בצער למטה, כמאמרם ז"ל במשנה פ"ו דסנהדרין (מו,א), אמר רבי מאיר, בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי. [ועי' ג"כ ב"כתר ראש סי' כח].

עוד כתב שם בפ"ב כתב: ואם בענין תפלת היחיד על צערו צריך שתהא כוונתו רק צורך גבוה לבד, כל שכן במטבע ברכות התפלה הקבועה וסדורה מאנשי כנה"ג הקדושים, ודאי ראוי שלא לכוון בהם כלל צורך עצמו הנראה מפשוטם, אלא צורך גבוה בלבד להמשיך תוספת ריבוי ברכה וקדושה להעולמות מצד התחברותו יתברך שמו עליהם כמ"ש באורן].

תפלה בלא כוונה

בהקדמה לס' **בנין יושע** (ווילדמאן): מצאתי מכו"ק הגר"א **צוק"ל** שפי' מאמר הקדמונים "תפלה בלי כוונה כגוף בלי נשמה", דקשה מאוד הלא אם האדם אינו מתפלל הוא פושע ישראל מפורסם ורשע קרין ליה, ואם לפעמים מתפלל האדם במהירות גדולה מאוד אף בלי שום כוונה מחמת טרדתו הגדולה, הלא מותר לו לאכול, ולא נקרא אפילו עברין. אך הענין הוא דידוע בגמ' ברכות דתפלות כנגד תמידין תיקנם ותפלה היא במקום קרבן, ואמרינן במנחות (ק"א) נאמר בעולת בהמה "אשה ריח ניחוח", ובעולת עוף "אשה ריח ניחוח", ובמנחה "אשה ריח ניחוח". לומר לך, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים, עכ"ל המשל שם. הרי דחשוב בעיני השם יתברך מנחת סולת של העני כמו קרבן בהמה של העשיר, כמו כן בתפלה שהוא כנגד הקרבן. והוי תפלה בכוונה כמו קרבן של עשיר, ותפלה בלא כוונה היא כמו מנחת עני מעט סולת, וג"כ כתיב ביה לריח ניחוח, אם הוא מתפלל לש"ש אף אם אינו יודע שום כוונה. וזה שרמזו הקדמונים ז"ל "תפלה בלא כוונה הוא כגוף בלי נשמה", היינו כמנחת סולת של העני שאין בו נשמה, ועכ"ל כתיב ביה לריח ניחוח. וכמו כן תפלה אף בלי כוונה ורק מתפלל לש"ש לקיים מצות בוראו ית"ש להתפלל לפניו כמו שיכול אף שאינו יודע שום כונה אפילו פירוש המלות ג"כ לריח ניחוח יחשב לפניו, עכ"ל תורף דברי הגר"א.

[הרב ז.ז. שליט"א]

"צריך עיון"

בגמ' ע"ז ה. ארבעה חשובים כמתים, עני סומא ומצורע ומי שאין לו בנים, עני דכתיב "כי מתו כל האנשים" ומאן נינהו דתן ואבירים, ומי מתו? מיהוי הוה, אלא שירדו מנכסיהן וכו'. ובתוס' שם פ' דל"כ מיתה דדתן ואבירים הוי עניות, דליכא למימר סומים היו, דהא כתיב בעדת קורח "העיני האנשים ההם תנקר", ומצורעים נמי לא הוו דהא בעדה בתוך המחנה היו יושבין וכו', ושלא היו להם בנים ליכא למימר, דבשביל כך לא היו פחות קרובים למלכות להלשינו כבתחילה, ע"כ. ולכאורה צ"ע אמאי הוכיח תוס' דא"א דלא היה להם בנים מסברא דבשביל כך עדיין קרובים למלכות – הא מקרא מלא הוא "ודתן ואבירים יצאו נצבים פתח אהליהם ונשיהם ובניהם וטפם" (במדבר טז, כז), משמע דהיה להם בנים. ואי נימא דבמצרים לא היה להם, ורק בזמן קורח נולדו, נימא ג"כ דהיו סומין ומצורעין במצרים ובזמן קורח נתרפאו, ומה ראייה דמיתה שלהם אינה סומא ומצורע, וצ"ע.

[הרב משה אברהם ברקוביץ שליט"א]

נתרם לע"נ אברהם יעקב
בן יחזקאל צ"ל

העלוך נתרם ע"י
הרב משה א. ברקוביץ שליט"א
להצלחה בכל הענינים